

RANG KOMPONENTLI SO'Z BIRIKMALARINING PRAGMATIK TADQIQI

To'lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi
Ingliz tili fani o'qituvchisi
Farg'ona tumani 5-sonli umumta'lim maktabi

Ganiyeva Dildoraxon Azizovna
Farg'ona davlat universiteti dotsenti (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqola rang komponentli so'z birikmalari haqida keng fikr yuritib, ularning o'ziga xos jihatlari, psixologik, ijtimoiy-siyosiy xususiyatlari, nutq aktlaridagi qo'llanilishi haqida so'z yuritadi. Shuningdek, maqolada pragmatika tushunchasi haqida ham ma'lumot berilib, rang komponentli so'z birikmalarining pragmatik tahlili keltiriladi. Tahlil ingliz va o'zbek tillaridagi namunalar bilan boyitiladi.

Key words: rang, psixologiya, mentalitet, ijtimoiy-siyosiy hayot, nutqiy akt, pragmatika, pragmatolingvistika, diskurs.

A PRAGMATIC STUDY OF WORD COMBINATIONS WITH COLOR COMPONENTS

To'lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi-English teacher
Ferghana District Secondary School No. 5

Ganiyeva Dildoraxon Azizovna - Fergana State University Associate Professor (DSc)

Abstract. This article gives a broad opinion about the color component word combinations and talks about their specific aspects, psychological, socio-political features, and their use in speech acts. The article also provides information about the concept of pragmatics and provides a pragmatic analysis of word combinations with a color component. The analysis is enriched with examples in English and Uzbek languages.

Key words: color, psychology, mentality, socio-political life, speech act, pragmatics, pragma linguistics, discourse.

ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ЦВЕТОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ

Тўланова Сайёрахон Фарходжон қизи
учительницы английского языка Средняя школа № 5 Ферганского района

Ганиева Дилдорахан Азизовна
доцент (DSc) Ферганского государственного университета

Абстрактный. В данной статье дается широкое представление о словосочетаниях цветowych компонентов, рассказывается об их специфических аспектах, психологических, социально-политических особенностях, а также об их использовании в речевых действиях. Также в статье дается информация о понятии прагматика и проводится прагматический анализ словосочетаний с цветовым компонентом. Анализ дополнен примерами на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: цвет, психология, менталитет, общественно-политическая жизнь, речевой акт, прагматика, прагматическая лингвистика, дискурс.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika tushunchasi yangi tushunchalardan biri hisoblanib, turli tilshunoslik sohalarini pragmatik tahlil qilish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Chunki bir tildagi turli birikmalarni chuqur o'rganish uchun, avvalo, ushbu

birikmalarning qo'llanilish doirasini, nazariy va amaliy hayotdagi iste'mol jarayonini, yozma va og'zaki nutqiy faoliyatdagi o'rini tahlil va tatbiq qilmog'imiz lozim. Rang komponentli so'z birikmalari ham hali to'liq tadqiq qilinmagan mavzulardan biri.

METOD VA METODOLOGIYA. Rang komponentli birikmalarning pragmatik tahlili mavzusi haqida so'zlashdan avval, pragmatika tushunchasini ochiqlashni ma'qul deb bildik. Pragmatika, lingvistikaning eng yosh yo'nalishlaridan biri hisoblanib, tilshunoslikka yaqindagi kiritildi va asosan lingvopragmatika, pragmlingvistika nomlari bilan ham ataladi. "Pragmatika" yunoncha "ish", "harakat" ma'nolarini bildirib, aslida bu tushunchaga nisbatan falsafiy qarash Suqrot davrlaridan ham oldinga borib tarqaladi. Dastlab yunonlar orasida keng istemolda bo'lgan bu termin, keyinchalik J.Lokk, E.Kant kabilarning qarashlarida kuzatiladi. XIX-XX asrlarda taraqqiy eta boshlagan pragmatizm g'oyalari 20-30 yillarda barcha til sohalariga keng targ'ib qilina boshlandi. Dastlab, Amerika va Yevropada keng targ'ib qilingan pragmatika rivojida CH.Pirs, R. Karnal, CH. Morris, L.Vitgenshteyn qarashlarini ta'kidlamog' joiz. XX asrning 30 yillarida CH.Morris tomonidan fanga kiritilgan pragmatika atamasi tilshunoslikda yangi tadqiqot obyekti sifatida yuzaga keldi. Pragmlingvistika haqida bildirilgan fikrlarda tilshunos J. Lyonz shunday deydi: "Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so'zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo'llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarining shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug'ullanadi."

TAHLIL VA NATIJALAR. Ko'rinib turibdiki, kommunikatsiyada muloqot boshqaruvchisi bo'lgan so'zlovchi ko'zlagan maqsadi va unga erishish yo'lida lisonning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanadi va tinglovchiga ta'sir o'tkazadi. Albatta, bularning barcha faol nutq orqali amalga oshiriladi. Bunda pragmatikaga qo'shimcha ravishda so'zlovchining so'zlash ohanggi, mimikasi muhim ahamiyatga egadir. Chunki so'zlovchi bir jumla orqali jumlaning lingvistik jihatiga umuman bog'liq bo'lmagan boshqa ma'noni nazarda tutayotgan bo'lishi mumkin. Masalan, Maktabga bormaysanmi? Jumlasida garchi shaklan so'roq gap belgisini bersa-da, biroq, gap semantik jihatdan buyruq gapni ifodalaydi (Maktabga bor!). Bu kabi gaplarda so'zlovchi o'z munosabatini so'roq ohangida tinglovchiga singdirishga urinadi. Lingvopragmatika bevosita kommunikatsiya jarayoni bilan uzviy bog'lanishda ekan, ijtimoiy hayotning kengayishi natijasida uning tadqiq jarayoni ham yangi tushuncha va qarashlar bilan boyib, pragmatikaning ichida o'rganilishi kerak bo'lgan bir qancha tarmoq sohalari shakllanishiga zamin yaratadi. Nutqiy akt nazariyasi, deysis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmatilistika kabilar shular jumlasidandir. Lingvopragmatikaning xususiy masalalari doimiy nutq ishtirokchilari va nutqiy muloqot bilan bog'liq bo'lganligi uchun pragmatika haqidagi turli qarashlar quyidagi umumfikrga birlashadi:

1. Lingvopragmatika sohasida olib borilgan barcha taqdidotlarda til, inson, nutqiy faoliyat tushunchalari o'rganilgan va faoliyat tushunchasiga alohida yondashilgan;
2. Kommunikatsiya jarayonida til faqatgina aloqa-aralashuv vositasi bo'lib qolmay, adresantlarning muloqotda dinamik xarakterdagi munosabatini ham ifodalashi o'rganilgan;
3. Til birliklarining nutqiy vaziyat bilan bog'liq bo'lgan munosabatda istalgan uslubga xoslana olishi ifodalangan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, pragmatika so'zlovchi tomonidan ma'lum bir tushunchaning tinglovchiga ma'lum bir vaziyat orqali yetkazib bera olishidir. Lingvistik pragmatikaning maqsadi "kontekstda tilni o'rganish". Bu esa bevosita kommunikatsiya jarayonida tilni ijtimoiy va situativ tadqiqida namoyon bo'ladi. Lingvistik tahlil lisonning tabiatini uning amaliy faoliyatini o'rganishni maqsad qilgani holda lingvopragmatikada bu "unsur" fanning "qaymog'i"dir.

Asosiy mavzumiz hisoblangan rang komponentli birliklarning pragmatik tahlili ham aynan ranglarning lingvistik xususiyatidan tashqari, kontekstdagi ma'nosi yoritib berishdir.

Rang elementli kollokatsiyalar o'zining qiziqarli va ixcham tili bilan boshqa til birliklaridan

keskin farqalanadi. Ko'pchilik insonlar tomonidan rang elementli birliklar obyektning rangiga nisbatan shakllanadi deb hisoblanadi. Biroq, har bir rang o'zida ranglikdan tashqari, turlicha madaniy, hissiy va psixologik ma'nolarni anglatishi mumkin. Ranglarning ayni shu xususiyati ularning pragmatik ma'nosiga keskin daxl qiladi.

Misol uchun: birgina qizil rang haqida gap ketadigan bo'lsa, ushbu rang aynan turli mamlakat, turli soha vakillari orasida turlicha talqin qilinishi mumkin.

Dastavval, qizil rangni hayot, tirikligimiz sababchisi bo'lgan qon bilan qiyoslanib, davlat bayrog'ida ham abadiylik, tiriklik ramzi ma'nolarida ushbu rangdan foydalanishgan. Ayniqsa biz o'zbeklarda, "ota-bobolarimiz tomirida oqayotgan qon" iborasi faol qo'llaniladi va aynan shu sababli ushbu rang muqaddas hisoblanadi.

Psixologik nuqtai nazardan esa qizil rang ehtiros rangi hisoblanadi. Uni ko'pchilik psixologlar olov, issiqlik, energiya, hayot, faoliyat, farovonlik, ishtiyoq rangi deb hisoblaydi. Qizil rang insondagi faol hayot, energiya va hayotni ta'minlaydi, inson kayfiyatidagi ijodiy impulsni faollashtiradi. U o'ziga xos iroda va kuch energiyasiga ega rang hisoblanadi,

Shuningdek, qizil rang jaxl va agressivlikni ifodalaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda jaxldorlikni ifodalash uchun qizarib ketgan emoji'lar aynan shuni nazarda tutadi.

Yana bir psixologik ma'lumotda qizil rang quyidagicha ta'riflanadi. "Agar siz qizil rangni yoqtirsangiz, demak siz o'ziga ishongan va qaysar insonsiz, boshlagan har qanday ishni oxirigacha yetkazishga harakat qilasiz. Shu bilan birga siz ehtirosga beriluvchan va qiziqqon shaxssiz – diqqat e'tiboringizni faqatgina bir narsaga qaratishga qiynalasiz. Siz xilma-xillikni yoqtirasiz, hayotingiz tinch va osuda kechsa, zerikishni boshlaysiz".

Agar ushbu rangni turli soha vakillari orasida talqin qiladigan bo'lsak, uning o't o'chiruvchi kasbidagi buyum va ashyolarning, hatto mashinalarining rangi ham qizil ekanligi hayratlanarli emas, chunki qizil rang ortidagi keng tarqalgan nazariyalardan biri uning yorqin ko'rinishidir. Qizil rang ko'pchilik fonlarda ajralib turadi, bu esa favqulodda vaziyatlarda odamlarning anglash va aniqlash hissini osonlashtiradi. Ushbu ko'rinish jihati, ayniqsa, o't o'chirish mashinalarida zamonaviy sirenalar va miltillovchi chiroqlar bo'lmagan dastlabki kunlarda juda muhim edi.

Qizil rang ko'pincha shoshilinchlik, hushyorlik va favqulodda vaziyatlar bilan bog'liq. Bu tabiiy ravishda diqqatni tortadigan va ehtiyotkorlik va harakat tuyg'usini uyg'otadigan rang. Natijada, o't o'chirish mashinalari uchun qizil rangdan foydalanish shoshilinch paytda odamlarning tezkor javobini uyg'otishga yordam beradi.

Amaliy jihatdan esa qizil rang kechasi ham, kunduzi ham insonlarning e'tiborini torta oladi. Shu sababli, Stop belgilari, Svetofo'rlar chiroqlari, mashinalarning ogohlantiruvchi belgilari va ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri javoblarning xato ekanligini ko'rsatish uchun ham aynan qizil rangdan foydalaniladi.

Demak, har bir rang faqat tashqi belgisiga emas, balki rangning o'zida mujassamlashgan maxsus ma'nolar, xususan, psixologik, lingvokulturologik, emotsional, kasbiy ma'nolariga ko'ra, turli vaziyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Rang qatnashgan so'z birikmalarida ham ayni shu holat aks etadi, ular asosan ranglarning biz yuqorida talqin qilgan ichki xususiyatlariga ko'ra talqin qilinadi.

Misol qizil chiroq, qizil yuzli (al yuzli), qizil yonoqli, qizil juma (red Friday) kabi so'z birikmalarida so'zlovchi va tinglovchiga ma'lum bo'lgan pragmatik ma'no mavjuddir. Misol uchun, qizil yuzli so'z birikmasiga batafsil to'xtaladigan bo'lsak, unda "xushro'y, chiroyli, sog'lom" degan ma'larni ko'rishimiz mumkin. Qizil yuz esa go'zallikning o'ziga xos «o'lchov birligi»dir. Aynan matnda, diskursda bu holatlar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Misol uchun, Shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor. Shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor.

Ushbu matnda asosan qizlarning chiroyini madh etuvchi so'z birikmalari qatnashgan. Qizil yuzli so'zi ham "chiroyli" degan ma'noda kelgan. Ushbu ibora qadimiy turkiy tillarda ham faol iste'molda bo'lib, Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida qo'llanilgan.

Bulnar meni ulas ko'z,
Qara mengiz, qizil yuz.
Andin tamar tugal tuz,
Bulnab yana ul qachar.

Ma'nosi: Xumor ko'zli, ko'rkam yuzli, qora xolli (seviklim), yonoqlaridan yoqimlilik tomayotgandek meni asir qiladi. Asir qiladi-da, so'ng qochadi.

Bu yerda eski turkiycha so'z hisoblangan "qizil yuz" zamonaviy tilshunoslikda "ko'rkam yuz" deya tarjima qilingan va ushbu kororit birikma ma'nosi yanada oydinlashgan.

Biroq, ushbu pragmatik ma'no faqatgina o'zbek yoki asosan Sharq mamlakatlari mentalitetiga tegishli bo'lgani sababli, ushbu birikmaning aynan inglizcha kolorit so'z birikmasi tahlillarimiz davomida topilmadi. Unga o'xshash:

- showing a red face
- red-faced
- red in the face
- rose-coloured

- to become red kabi iboralar mavjud, ammo bu iboralarning ma'nosi biz yuqorida tahlil qilgan iboradan butkul yiroqdir.

Ushbu iboralar o'zbek tilidagi uyatdan qizarmoq yoki yuzi jaxldan qizil tusga kirmoq ma'nolariga mos keladi.

Misol uchun, I do recall one time, though, when a burly, red-faced command sergeant major became very hands-on (Men bir vaqtlar bir serjant-mayorning bahaybat, jaxldor bo'lishiga qaramasdan tashkilotchilik ishlarida juda faol bo'lganini eslayman).

XULOSALAR. Biz yuqorida qizil rangni ifodalar ekanmiz, uni turli vaziyatlardagi talqinini ifodalab ko'rsatdik. Yanada aniqroq fikr yuritadigan bo'lsak, biz ko'chada o't o'chiruvchi mashinani ko'rsak, bu mashina ehtirosli ekan deb ayta olmaymiz yoki qizil kiyimli ayol haqida gap ketganda, undan xushyor bo'lish kerak, chunki qizil rang insonni xushyorlikka chorlaydi kabi xulosa chiqara olmaymiz. Chunki, rang elementli birikmalarning ba'zi bir vazifalari turli mamlakat, mentalitet, soha vakillarida o'xshash bo'lsa-da, juda ko'plab yo'nalishlarda ular turlicha talqin qilinadi. Ushbu tafovutlar asosan diskursiv holatlarda, nutqiy aktlarda, lingvopragmatik tahlillarda qo'llanilganida bir-biridan farqi yanada yaqqol ko'zga tashlanadi.

REFERENCES

- Ғ. Абдурахмонов, А. Сулаймонов, Х. Холиёров, Ж.Омонтурдиев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент, "Ўқитувчи" - 1979, -208 б.
- Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008, -318 б
- Ҳақимов, Муҳаммад. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013. -176 б.
- Абдулхайров М. Навоий асарларидаги шаклдошлик ҳосил қилувчи сўзлар таҳлили // Ўзбек мутафаккирларининг тил назариясига оид қарашлари. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 288.
- Атаев Ш. Символ и образ в трагедии Гете «Фауст» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2010. – № 3. – С. 32-35.
- Долимова Л. Француз фразеологиясида ранг ва руҳият оппозицияси. Хорижий филология. – Тошкент, 2020. – №4. – Б. 129.
- Эгамова Ш. Алишер Навоий асарлари тилидаги қадимги туркий лексемалар // Ўзбек тили тараққиёти ва халқаро ҳамкорлик масалалари. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 304.
- Габорович С.К. The semantic of the blue colour category in english and serbian. Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz. ISBN 978-86-6065-276-0. – P 239.
- Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974.
- Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
- Василевич А.П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте. На материале цветообозначения в языках различных систем. –М.: Наука, 1987.
- Вежбицкая А. Категория, прототип Лингвистическая экстралингвистическая семантика: Сб. обзоров, – М. 1992.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996.